

Setomaa

Kimmäs kotus

SETOMAA

MAA JA RAHVAS | KULTUUR | KÄSITÖÖ | LOODUS | TÄHTSÜNDMUSED

Interreg
Estonia-Latvia
European Regional Development Fund

EUROPEAN UNION

www.visitsetomaa.ee

Maa ja rahvas

Setomaa on eripärane kultuuripiirkond kahe suurema naabri - Eestimaa ja Venemaa - vahel. Tänapäeval mõistame Setomaana peamiselt Eesti Vabariigi kagunurgas asuvat setode asuala, kuid ajalooliselt on Setomaa hõlmanud palju suurema ala: ligi $\frac{3}{4}$ ajaloolisest Setomaast ehk Petserimaast on nüüd Vene Föderatsiooni valduses. Tegelikult on setod suurema osa ajaloost elanud Vene riigi koosseisus, Eesti osaks sai Setomaa alles 1920. aastal, ning 1945. aastal jagati Setomaa toonase Eesti NSV ja Vene NFSV vahel ära.

Setod on soomeugrilased, eestlaste lähisugulased, nendega segunenudki, kuid ikka on see rahvakild säilitanud oma kultuuri. Eestlastest eristab setosid esiteks keel. Erinev on ka usk: setod on õigeusklikud, kuid rahvakommetes on alles ka palju eelkristlikke elemente. Setomaa ja setode kohta öeldakse eesti keeles tavaliselt Setumaa ja setud - mõlemad variandid on õiged, kuid setod ise kasutavad o-tähega vormi.

KAS TEAD, ET...

Eesti Vabariiki kuuluv osa Setomaast ehk Setomaa vald moodustab Eesti Vabariigi territooriumist ainult 1%? Selle kohta, kui hästi setod on kuulda ja näha, võiks arvata, et see piirkond on oluliselt suurem!

Kultuur

Seto kultuur on aastatuhandete vältel olnud suuline kultuur, mille põhiväärtusi on edasi antud lauldes. Setosid tuntaksegi eelkõige nende erilise laulutraditsiooni – seto leelo – poolest. Leelo on enam kui tuhat aastat vana. Seda iseloomustab kindel reeglistik, aga samas hinnatakse ka improvisatsiooni. 2009. aastal kanti seto leelo UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja. Setod on ka tantsurahvas: peaaegu igas külas on mõni *tsura* (noor-mees), kes peo pilliga – tavaliselt karmoškaga – käima tõmbab. Seto tantsud on hoogsad ja emotsionaalsed, nagu setod isegi.

Seto köögis on mõjutusi nii soome-ugri vanemast kui ka eesti ja slaavi köögist. Õigeusu kirikukalendri pikkadest paastudest tulenevalt on suur tähtsus paastu-toitudel ning lihatoite on traditsioonilises seto köögis hoopis vähem kui eestlastel. Palju on söödud seeni ja kala, samuti piimatoite. Tänapäeval on kõige tuntum seto söök sõir, laagerdamata kohupiimajuust, mis ehib Setomaal iga pidulauda. Maitske ka setode lahtisi pirukaid (*piirak*), ahjuputrusid ning seene- ja kalaroogi.

KAS TEAD, ET...

traditsiooniline seto söök *suulliim* ei ole sugugi kleepuv ega seostu mingil moel liimiga? *Suul* tähendab soola ja *liim* on leem ehk supp – soolane suvine külmsupp! Aga mis on *tatiruug*? Ei mingit tatti: see on keelt alla viiv seenesupp! Väga põnev ja maitsev roog on ka *tindiruug*: see ei ole ootuspäraselt musta värvi supp, vaid kuivatatud tindikalast ja suitsulihast rohkete lisanditega seto söök.

Käsitöö ja rahvariided

Seto naise puna-must-valged rahvarõivad paistavad eestlaste triibuseelikute taustal hästi silma. Seto meeste valged hamed ja villakuued muudavad nemadki hästi nähtavaks ja eriliselt väarikaks. Rahvarõivad on Setomaal tänini au sees, neid kantakse uhkusega igal suuremal pidupäeval, samuti arvukatel esinemistel. Seto rahvarõiva põhivärvid on valge ja punane. Punane on eluvärv, see kaitseb kurja silma ja haiguste eest. Seto rahvarõivad valmistatakse algusest lõpuni käsitööna ning seepärast on nad eriti väärtuslikud, ja muidugi ka kallid.

Seto naise rahvarõiva eriline osa on uhke hõbeehtekomplekt. Öeldakse, et seto naist on enne kuulda kui näha, nõnda kõva häält teevad kõlisevad hõbeehted. Abielunaise tunnus on suur sõlg: see viitab viljakale eale ja kaitseb samas kurja silma eest naise kõige õrnemat kohta, tema hinge. Sõlele lisanduvad rohked hõbekeed ja -rahad.

KAS TEAD, ET...

seto naise ehtekomplekt võib kaaluda kuni viis kilogrammi? Iga-päevaselt muidugi nii palju ehteid korraga ei kanta, ent pidupäevi Setomaal jagub ja seto naisel on sageli põhjust oma hõpõkraam välja tuua.

Ehitus ja pühakojad

Seto taluarhitektuuri iseloomustavad eelkõige kompaktsus ja korrapärasus, samuti lihtsus ja funktsionaalsus. Kõige enam eristub seto talu aga kindla, suletud põhiplaani poolest: hooned paiknevad kindlal viisil ümber *moro* ehk õue. Selliseid talusid nimetatakse kindlustaludeks. Varasematel aegadel aitas selline ehitusloogika vältida sissetungijaid ja liigselt uudishimulikke pilke. Eks see on ka tänapäeval nõnda.

Seto traditsioonilises arhitektuuris on tähtsal kohal tsäsonad ehk õigeusu kabelid. Need väikesed, maastikus peaaegu silmatorkamatud aidalaadsed hooned peegeldavad hästi setode ehitustraditsioone. Külamiljööös ja argikombestikis on olulised ka suitsusaunad.

Setod on küll õigeusklikud, kuid rahvakultuuris on alal mitmed vanemad kihistused. Nõnda peavad setod tänini pühaks Miikse Jaanikivi ja Silmaallikat, aga ka Jumalamäge, kust iidse pärimuse järgi hinged taevasse lähevad. Oma laadne on setode Peko-kultus: Peko on eelkristlik viljakusjumal, kelle kummardamine vana kombe kohaselt on küll igavikku kadunud, kuid setode alateadvuses on ta alles.

KAS TEAD, ET...

Seto õigeusus on ohtralt säilinud eelkristlikke elemente: tänini austatakse siin ohvrikive, -puid ja -allikaid, samuti on kasutusel mitmed eelkristlikul perioodil rajatud kalmistud. Metsa marjule minnes antakse esimene nopitud mari tagasi metsale – seegi on iidse ohvrianni jälg.

KAS TEAD, ET...

setodel on komme pühade ajal haudadel süüa-juua? See on iidne soome-ugri tava, mis Eestimaalt on ammu kadunud, kuid Setomaal säilinud. Setode jaoks kinnitab selline mälestamine suguvõsa, sealhulgas surnud esivanemate ja sugulaste ühtekuuluvust. Enne kalmistult lahkumist jäetakse vana kombe kohaselt osa toitu kalmule. Kui esivanematega on söömaaeg peetud, on aeg tantsida ja laulda. Sellist teenistusele ja mälestamisele järgnevat traditsioonilist kogukonnapidu nimetatakse kirmaseks.

Tähtsündmused

Setode rahvakalendris on palju pühasid ja pidutseda setodele meeldib! Pühi peetakse nn vana kalendri järgi ehk kaks nädalat hiljem kui luterlikus Eestis. Kirikupühale järgneb sageli kirmas ehk külapidu, mis on olnud ja on tänini setode jaoks oluline kokkusaamiskoht. Külalisel on põnev osaleda ülestõusmis- ehk lihavõttepühade tähistamisel: suuremates küldes ehitatakse selleks päevaks munaloomka. See on liivast liumägi, kus võidu peale mune veeretatakse.

Tänapäeva Setomaa kõige tähtsam sündmus on augustikuu esimesel laupäeval toimuv Seto Kuningriigipäev, mis käib mööda Setomaad külakorda. Kuningriigipäev on täis laulu ja tantsu, head seto toitu, käsitööd ja kauplemist. Kuningriigipäeval valib seto rahvas endale esindaja ehk *ülembootska* – kuningas Peko maapealse asemiku. Augustikuus toimub ka Setomaa Kostipäiv ehk kohvikute päev, mil talud avavad oma väravad ja pakuvad külalistele parimaid palu seto köögist. Juunikuine tähtsündmus on Seto Folk, iga kolme aasta järel toimub aga leelopäev, kõikide leelotajate suur laulupidu.

Loodus

Setomaa loodus lõhnab nagu männimets, kukeseenekas-
te ja rannaliiv. Pärts meri on siit kaugel, kuid Pihkva järv
annab peaaegu mere mõõdu välja. Suurem osa Setomaast
on kaetud hõreda männimetsaga, kus kasvavad mustikad,
pohlad, kukeseened, puravikud ja muud metsaannid, mis
leiavad tee setode ja naabritegi toidulauale. Mets on koduks
ka paljudele haruldastele taimeliikidele: käokuld, võsu-liiv-
sibul, karukellad, nõmmnelk jpm.

Andidest on rikas ka Setomaa põu: kuulsad on Värskas
mineraalvesi ja järvemuda, maapõues leidub kvaliteetset
punast savi ja lõuna pool isegi paekivi. Ja ilmselt on kõik
eestlased kuulnud Piusa valgust liivast.

Loodusesõbrale sobib matkamiseks hästi Mustoja maas-
tikukaitseala. Matkaradu on ka Örsava järve, Piusa jõe
ja Pihkva järve ääres. Piusa jõe ääres kõrgub muide Eesti
kõrgeim liivakivipaljand, nn Härma müür (43 m).

KAS TEAD, ET...

mitte kõik Värskast ammutatavad mineraalveed ei kõlba juua? Soolsus ehk mineraalainete sisaldus sõltub sellest, kui sügavalt vett ammutatakse: mida sügavamalt, seda kangem kraam. Valdavalt ammutatakse Värskas vett u 500 m sügavuselt, osa sellest läheb poodi joogiveeks, osa aga Värskas sanatooriumisse ja raviveeks. Värskas veekeskuse fuajees on kraanid, kust saad ise järgi proovida, kuidas eri puurkaevude mineraalveed maitsevad.

Kollased aknad

Lõuna-Eestis ringi liikudes võib siin-seal näha suuri kollaseid akna-
raame, mis meenutavad National Geographic'u kaanekujundust. Idee
sai alguse Hollandist, kus maastikule paigaldati sarnased aknad ees-
märgiga juhtida külaliste tähelepanu paikadele, mis kõige paremini
jutustavad piirkonna lugu. Lõuna-Eesti kollased aknad räägivad elust
kahe maailma piiril. Setomaa „aknad“ paiknevad Obinitsas ja Pod-
motsas. Samuti on NG „kollased aknad“ Räpinas ja Vastseliina linnuse
juures, mõlemad üsna vahetult Setomaa piiri taga.

Põlvamaa

Põlvamaa tunnuslause on „Põlvamaa - rohelisem elu“, iseloomus-
tamaks selle kandi loodust ja inimeste mõtteviisi. Põlvamaal on
tõesti palju puhast loodust, vähe suuri asulaid ja siia on koonu-
nud arvukalt inimesi, kellele on meeltnööda jätkusuutlik ellusuhtu-
mine. Põlvamaa on hästi mitmekesine: siin on jõed ja järved, met-
sad ja sood, künklikud ja tasasemad alad, maalilised külamaastikud,
mõisad ja väiketalud. Kõige enam on Põlvamaa tuntud loodus-
turismi sihtkohana.

- Suur ja Väike Taevaskoda
- Mooste mõisakompleks
- Meenikunno raba
- Pikajärve mõisakompleks/Cantervilla loss
- Ajalooline Postitee ja Eesti Maanteemuuseum

Põlvamaa turismiinfo
www.visitpolva.ee

Võrumaa

Võrumaa on üks *ummamuudu* kant. Arvukad turismitalud, ujumine, paadisõit, matkad, ratsutamine, laadad, saunad, suusarajad, võru keel – need on märksõnad, mis iseloomustavad Võrumaad. Mujalt Eestist tulijale on see rahvas ikka salapärane tundunud. On nagu oma, aga natuke võõras ka; tuttav, aga ka tundmatu. Siin hoitakse alal vanu kombeid ja aegki tundub teisiti kulgevat. Vana-Võrumaa on tuntud oma hajaasustuse ja suitsusaunakombestiku poolest: suitsusaunatraditsioon on koguni kantud UNESCO vaimse kultuuripärandi nimistusse.

- Tamula rand, promenaad ja Roosisaare sild
- Vastseliina piiskopilinnuse keskaja elamuskeskus
- Suur Munamägi
- Tamme-Lauri tamm
- Võhandu maraton

Võrumaa turismiinfo
www.visitvoru.ee

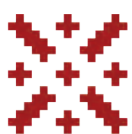
Peipsimaa

Peipsimaal keerleb elu ikka Peipsi järve ümber. Järv oma randa-de, kalade, tuulte ja avarusega määrab Peipsimaa inimese elu ja mõjutab kogu siinset loodust. Inimasustus ongi siin koondunud valdavalt järve rannikule. Peipsimaal kohtuvad kaks rahvust ja kaks kultuuri: eestlased ja vene vanausulised. Ning ehkki sageli on nii, et öeldakse „Peipsimaa“ ja mõeldakse „vanausulised“, on Peipsimaal pakkuda ka kauneid liivarandu, suuri soid ja metsalaamasid, mõisaid ja muuseume.

- Kauksi rand ja looduskeskus
- Avinurme puiduait
- Sibulatee
- Emajõe Suursoo
- Räpina Loomemaja

Peipsimaa turismiinfo
www.visitpeipsi.com

SETO

KÜLÄVÜÜ

Seto Külävüü – Setomaa peamine turismimarsruut – lookleb lahtikeritud rahvariidevööna ühest Seto külast teise, juhatades külalised kohtuma eriliste inimeste ja põnevate paikadega. See on justkui Setomaa selgroog või telg, mille külge kinnituvad siin-sed külad, kirikud, kohvikud, muuseumid jm. Külävüü üks ots on Võõpsus, Setomaa põhjapoolses väravas. Võõpsust sirutub Külävüü üle Värskas ja Saatse Obinitsa ja Meremäele ning teeb seejärel sõlmekese naabrite – Tsiistrenuka võrokeste – juures. Külävüü teine ots on Luhamaal, kuid sõita võib mõlemat pidi.

Kui tuled Külävüüle oma autoga, hoia silm peal rakendusel maps.visitsetomaa.ee, kus kõik Setomaa vaatamisväärsused on mugavalt käepärast ja mille abil on lihtne teha just omale sobiv valik.

www.visitsetomaa.ee

Toidupoed

Mikitamäel, Värskas, Saatses ja Obinitsas.

Apteek

Värskas, lähipiirkonna apteegid Räpinas ja Vastseliinas.

Pangaautomaat

Swedbank (Pikk 12, Värskas)
samuti saab raha välja võtta A&O (Coopi) kauplustes.

Tankla

Värskas, lähipiirkonna tanklad Räpinas ja Vastseliinas.

Setomaa koos giidiga

Kuna Setomaa on Eestist üsna erinev, tasub siin ringi liikudes võtta kaasa kohalik giid. Setomaal on palju sellist, mida silmaga ei näe. Giidid oskavad selgitada, miks üks või teine nähtus on kujunenud selliseks, nagu on ning juhatada õigetes kohtadesse ja õigete inimesteni. Nii saab reisist elamus, mida meenutatakse veel palju aastaid.

Setomaa atesteeritud giidide nimekirja leiad www.visitsetomaa.ee.
Reisi õnnestumiseks võta giidiga eelnevalt ühendust.

Setomaa turismiinfo

www.visitsetomaa.ee

maps.visitsetomaa.ee

Turismiinfopunkt Värskas

Pikk 12, +372 5682 1268

Tekst: Setomaa Turism MTÜ

Kujundus: Imago

See trükis väljendab autori vaateid. Programmi korraldusasutus ei ole vastutav selle eest, kuidas seda infot võidakse kasutada.

SETO

KÜLÄVÜÜ

Seto Külävüü – Setomaa peamine turismimarsruut looleb lahtikeritud rahvariidevõõna ühest Seto külast teise, juhatahes meid kohtuma eriliste inimeste ja põnevate paikadega. See on justkui Setomaa selgroog või telg, mille külge kinnituvad siinsed külad, kirikud, kohvikud, muuseumid jm.

Külävüü üks ots on Võõpsus, Setomaa põhjapoolses väravas, sirutub üle Värskja ja Saatse Obinitsa ja Meremäele, teeb vahepeal sõlmekese naabrite – Tsiistrenuka võrokeste – juures ja lõpeb Luhamaa piiripunktis. Mõttelise joonena võiks kerida võõd edasi ajaloolise Setomaa südame, praegu Venemaa Föderatsiooni territooriumile jäävate aladeni.

www.visitsetomaa.ee
maps.visitsetomaa.ee

0 2,5 5 7,5 10km

RÄPINA

Võõpsu

Lüübnitsa

Mikitamäe

VÄRSKA

Treski

Orava

Matsuri

Obinitsa

PETSERI

Meremäe

VASTSELIINA

Illi

Luhamaa

Misso

Irboska

- 1 VÕÕPSU TSÄSSON
- 2 LÜÜBNITSA VAATETORN
- 3 LAOSSINA TSÄSSON
- 4 PODMOTSA TSÄSSON
- 5 INARA VANAVALGÕ KOHVITARÕ
- 6 MIKITAMÄE TSÄSSONAD
- 7 VÄRSKA KUURORT-RAVIKESKUS
- 8 VÄRSKA MINERAALVESI
- 9 SETO LINE
- 10 VÄRSKA KIRIK
- 11 VÄRSKA KÜLASTUSKESKUS
- 12 PÕHJALAAGER
- 13 SETO TSÄIMAJA
- 14 VÄRSKA TALUMUUSEUM
- 15 ÖRSAVA JÄRVE MATKARADA
- 16 VÄRSKA VESI
- 17 TRESKI TSÄSSON
- 18 SAATSE SAABAS
- 19 LASKEVÄLJA RATTARADA
- 20 SAATSE KIRIK
- 21 SAATSE MUUSEUM

- 22 TOOMEMÄE TALU KODURESTORAN MAAGÕKONÕ
- 23 MUSTOJA MAASTIKUKAITSEALA
- 24 JUMALAMÄGI
- 25 VANA-JÜRI SEEBIPOOD
- 26 LÕUNALAAGRI MATKARADA
- 27 PIUSA KOOBASTE KÜLASTUSKESKUS
- 28 PIUSA SAVIKODA
- 29 OBINITSA KIRIK JA KALMISTU
- 30 LAULUEMA KUJU
- 31 TAARKA TARÕ
- 32 SETO ATELJEE-GALERII
- 33 HÄRMA MÕÜRID
- 34 PIUSA JÕE ÜRGORU MATKARADA
- 35 OBINITSA MUUSEUM
- 36 OBINITSA TSÄSSON
- 37 TOBROVA TSÄSSON
- 38 SERGA TSÄSSON
- 39 MEREMÄE VAATETORN
- 40 VASTSELIINA PIISKOPILINNUSE KESKAJA ELAMUSKESKUS
- 41 MIIKSE KIRIK

- 42 JAANIKIVI JA SILMAALLIKAS
- 43 KIRIKUMÄE MATKARADA
- 44 TSIISTRE LINAMUUSEUM
- 45 LUHAMAA KIRIK
- 46 KIVITII KOHVIK
- 47 PIIRI KOHVIK
- 48 NOPRI TALUMEIEREI
- 49 PULLIJÄRVE MATKARADA
- 50 ANDRI-PEEDO KITSEFARM
- 51 HINO MAASTIKUKAITSEALA
- 52 PETSERI KLOOSTER
- 53 PETSERI LINNA AJALOOMUUSEUM
- 54 PETSERI VARVARA KIRIK
- 55 TAILOVA KIRIK
- 56 IRBOSKA LINNUS

RIIGIPIIR

MAANTEE